

fičnih obrazaca društvene strukture, obrazaca koje karakteriziraju trgovački centri kao alokacijski resursi, financijska industrija kao potporni stup potrošnje, marketinška industrija kao generator specifičnih društvenih normi te principi individualnoga natjecanja koji nas potiču na identitetsku potrošnju. Upravo stoga što je zaduživanje u velikoj mjeri posljedica interakcije socijalnih aktera i u Hrvatskoj stabilne konfiguracije glavnih struktura potrošačkoga društva, autor zaključuje kako je vrlo vjerojatno da ćemo se i dalje zaduživati i tako, moglo bi se reći, ostati nacija zaduženih.

Tihana Štojs

doi:10.5559/di.21.4.13

Dragutin Babić, Filip Škiljan, Drago Župarić-Iljić
NACIONALNE MANJINE U ZAGREBU: POLOŽAJ I PERSPEKTIVE

Plejada, Zagreb, 2011., 416 str.

Prema trenutačnim podacima sa službene mrežne stranice Grada Zagreba, na njegovu je području 2001. živjelo 40 066 pripadnika nacionalnih manjina, koji su činili 5,14% ukupnoga broja stalnih stanovnika Grada. Prema istom izvoru, najbrojniju nacionalnu manjinu činili su Srbi (18 811), zatim Bošnjaci (6204), Albanci (3389) i Slovenci (3225), a ostalih 8437 stanovnika odnosi se na pripadnike preostalih 18 nacionalnih manjina. Ovomu bi se trebao pridodati navod

na istoj mrežnoj stranici kako pripadnici nacionalnih manjina u Zagrebu na "...poseban i nenadomjestiv način, pridonose bogatstvu i raznolikosti zagrebačkoga gospodarskog, političkog, kulturnog i svekolikoga drugog života..." (<http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=676>, 6. VI. 2012.).

Manjak djela vezanih uz povijest nacionalnih manjina jamačno je bio jedan od poticaja Dragutinu Babiću, Filipu Škiljanu i Drago Župariću-Iljiću za objavljivanje djela *Nacionalne manjine u Zagrebu: položaj i perspektive*. Knjiga je podijeljena na četiri dijela, od kojih je Filip Škiljan autor poglavlja "Kratak pregled povijesti nacionalnih manjina Grada Zagreba" (str. 11–125), Drago Župarić-Iljić napisao je "Kulturni, medijski, obrazovni i religijski aspekti manjinskog života u Zagrebu" (str. 127–204), a Dragutin Babić autor je poglavlja "Sociodemografska struktura, nacionalnomanjinski identitet, socijalni kapital" (str. 205–380). Trojica znanstvenika autori su zadnjega poglavlja "Zaključna razmatranja" (str. 381–382). Zatim slijedi popis literature (str. 383–406), kazalo imena (str. 407–414) te kratke biografske bilješke o autorima (str. 415). Iz navedenoga uočava se izostanak pojmovnoga kazala, posebice jer bi se time olakšalo bolje praćenje pojedine nacionalne manjine. Djelo je popraćeno grafičkim prilozi i relativno skromnim brojem slikovnih priloga.

Svakako se može istaknuti kako analiza povijesti i položaja nacionalnih manjina na određenom hrvatskom području ponajprije nameće kao nužnost suradnju većega broja relevantnih znanstvenika i nužnost primjene njihova interdisciplinarnog iskustva. Valja istaknuti i to kako postoji znatan broj djela, znanstvenih ili publicističkih, vezanih uz pojedine nacionalne manjine na određenom prostoru. Nažalost, malen je broj autora unutar hrvatske znanosti koji su se bavili proučavanjem svih nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Tako treba među takvim autorima istaknuti Sinišu Tatalovića, koji je, između ostalih djela, u Splitu 2005. objavio *Nacionalne manjine u Hrvatskoj*. Upravo zbog nedovoljne znan-

stvene meritornosti u razumijevanju povijesti svih nacionalnih manjina autor prikaza ovoga djela većinom se usredotočio na analizu načina na koji je Filip Škiljan u prvom poglavlju ovoga djela pisao o povijesti Roma u Hrvatskoj.

Filip Škiljan je u uvodu svojega poglavlja istaknuo kako se njegovo pisanje o povijesti nacionalnih manjina temelji na pregledu ("kratkim prikazu") "objavljene literature" (str. 13). Imajući to na umu, autor je nastojao prikazati povijesni položaj manjinskoga stanovništva na zagrebačkom prostoru kronološki, od osnutka Zagrebačke biskupije potkraj XI. st. do danas. U tom kontekstu pisao je i o položaju romskoga manjinskog stanovništva. Autor u prvom poglavlju piše o doseljavanju Roma na zagrebačko područje u drugoj polovini XIV. st., no ne navodi druge relevantne podatke, poput onih da se oni spominju kao trgovci, mesari i krznari u raznim sudskim sporovima. Ovime treba djelomično korigirati (dopuniti) tezu kako su Europljani (upitno je i što označuje ovaj pojam u kontekstu srednjega vijeka?!) smatrali Rome nepoželjnim zbog njihova nomadskoga načina života (str. 22). Mnogi romolozi navode kako nomadizam nije jedini razlog "nepoželjnosti" Roma u europskim društvima, nego su i njihova antropološka (npr. boja kože) i kulturna (npr. jezik, običaji) obilježja osjetno utjecala na izraženu ksenofobičnost Europljana prema njima. Autorov navod kako su Romi "uslijed neimaštine najčešće krali i prosjaci ..." u kasnosrednjovjekovnoj ugarsko-hrvatskoj državi (str. 22) može se smatrati, u najblažem obliku, pogrešnim. Osim toga, Škiljan takvu tezu nije potkrijepio navodom iz literature. Ivan Krstić donosi dokumente u kojima se Romi na području Zagreba spominju kao obrt-

nici i trgovci, a nikako (samo) kao kradljivci. Takav je bio i slučaj s Romima u Dubrovniku, gdje su se bavili obrtima i trgovinom. Jamačno su i drugi pripadnici etničkih i vjerskih manjina u ovom razdoblju i na ovom području kao sredstvo preživljavanja izabrali krađu. Predrasuda o Romima kao ("okorjelim") kradljivcima i danas vrijedi kod mnogih "Europljana", a ona se može smatrati sastavnim dijelom (sve izraženijeg!) "anticiganizma". I u ovom slučaju autor nije svoje teze potkrijepio određenom literaturom, pa se nameće pitanje vjerodostojnosti ove teze.

U sljedećem poglavlju o manjinama u ranom novom vijeku Škiljan piše o položaju Roma za vladavine austrijskih vladara Marije Terezije i Josipa II. Nažalost, za razdoblje od njihova doseljavanja u Zagrebu u drugoj polovini XIV. st. do druge polovine XVIII. st. ne navode se nikakvi podaci o Romima. Tako se, između ostalog, ne spominje kako su Romi u hrvatskim zemljama bili dobro prihvaćeni sve do kraja XVI. st., kada su vlasti počele donositi prve poznate antiromske odredbe u kontekstu represivnog i asimilacijskog odnosa prema njima. Škiljan je, slijedeći članak Josipa Matasovića iz 1928. godine, naveo kako su u vrijeme Marije Terezije donijete dvije odredbe "... koje govore o položaju Roma u austrijskom carstvu ..." (str. 33). Ova teza nije točna, jer je austrijska carica donijela četiri odredbe (1749., 1758., 1761. i 1767.). No autor ispravno zaključuje kako one nisu postigle uspjeh u asimilaciji Roma. Autor donosi statističke podatke vezane uz broj Roma u Zagrebu 1880. godine (str. 57), a pritom se služio arhivskom građom fonda Zavoda za statistiku, koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu. Stoga bi se autorovo metodološko objašnjenje moglo dopuniti kako svoje djelo nije temeljio samo na literaturi, jer se koristio i određenim arhivskim izvorima. Ovime je dodatno "obogatio" djelo, jer navedeni statistički izvori nisu objavljeni. Osim toga, valja istaknuti kako autor, osim navedenoga statističkog podatka iz 1880., ne donosi podatke o Romima od kraja XVIII. st.

do razdoblja nakon 1918. Između ostalog, ne navodi se dolazak (brojnih) skupina rumunjskih Roma sredinom XIX. st., koji se po jeziku i običajima razlikuju od "domaćih" Roma. Ne navode se ni objavljeni demografski podaci o Romima u Hrvatskoj i Slavoniji (objavljeno u *Časopisu za suvremenu povijest* iz 2004.), zakonodavni i represivni odnos vlasti Banske Hrvatske prema njima (objavljeno u *Radovima Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* iz 2005.) i drugi radovi.

Filip Škiljan se za razdoblje između dva svjetska rata koristio kratkim osvrtom Josipa Horvata iz knjige *Živjeti u Hrvatskoj 1900. – 1941.* o strahu i predrasudama o Romima u blizini Zagreba kao otmičarima i zlostavljačima djece. Zatim je detaljno prenio objavljenju demografsku analizu Roma na temelju popisa iz 1921. i 1931. godine (str. 81–82). O drugim aspektima položaja Roma na zagrebačkom području (koje nužno mora obuhvaćati i dijelove tadašnjega zagrebačkog kotara jer se oni danas nalaze unutar Grada Zagreba) autor nije donio ni jedan podatak. Između ostalog, treba istaknuti kako je u Odri u travnju 1940. održano prvo rimokatoličko bogoslužje na romskom jeziku, koje je tada bilo prvo takvo u Banovini Hrvatskoj i Kraljevini Jugoslaviji. O tome, i o drugim obilježjima položaja Roma, mogu se naći podaci u mojem magistarskom radu obranjenom na zagrebačkom Filozofskom fakultetu iz 2006. "Percepcija romskog stanovništva u hrvatskom društvu na području Savske Banovine u razdoblju 1929. – 1939.", *Biobibliographici* iz 2009., *Historijskom zborniku* iz 2010., kao i u nekim drugim objavljenim i dostupnim radovima.

Autor je znatan dio prostora posvetio stradanju Roma u Drugom svjetskom

ratu, većinom slijedeći djelo Narcise Lengel-Krizman. Zanimljiva je preslika "Popisa Roma deportiranih iz Zagreba u Jasenovac", no nažalost nije naveden izvor iz kojega je ona preuzeta (str. 89). Jamačno se većina znanstvenika može složiti s autorovim zaključkom kako je za vrijeme ovog rata predviđeno "... da budu u potpunosti uklonjeni (ma što to značilo) ..." (str. 90).

Za razdoblje povijesti Roma nakon 1945. autor navodi kako je dio Roma kraj 1950-ih sustavno preseljavan po određenim dijelovima Grada Zagreba (Gajske Požarine, Struge), a pritom navodi kako je većina njih bila "siromašna i diskriminirana" (str. 106). Ni u ovom slučaju autor nije naveo literaturu. Zatim je u nekoliko statističkih tablica naveo broj Roma u popisima stanovništva od 1948. do 1971. na zagrebačkom području te broj Roma u Hrvatskoj od 1948. do 2001. (str. 106). U ovom slučaju, primjetan je izostanak popisa iz 1981., te razlog zašto je autor u ovom poglavlju objavio podatke o broju Roma u Hrvatskoj iz 1991. i 2001., a to nije učinio u sljedećem poglavlju "Nacionalne i vjerske manjine u Zagrebu u demokratskoj Hrvatskoj". U tom poglavlju autor se služi radovima nekolicine autore iz djela *Kako žive hrvatski Romi* te analizira njihovu demografsku strukturu. Na kraju se autor osvrnuo na političko i drugo organiziranje Roma u Zagrebu.

Drago Župarić-Iljić u drugom je dijelu knjige "Kulturni, medijski, obrazovni i religijski aspekti manjinskog života u Zagrebu" analizirao strukturu manjinskoga, uključujući i romskog, stanovništva na zagrebačkom području. U tom kontekstu spominje se romska manjina kao jedna od onih koje imaju organizirane političke predstavnike i kulturnu djelatnost. Župarić-Iljić navodi kako Romi imaju 49 registriranih organizacija, a 1986. osnovana je prva takva organizacija (Udruga Roma Zagreb – Hrvatska). Autor zaključuje kako znatan broj romskih udruga ne znači da su oni jedna od aktivnijih manjinskih zajednica na zagrebačkom području, nego upozorava na njihovu heterogenost (raz-

jedinjenost). Posebno se osvrće na problematiku u obrazovanju Roma, unutar kojeg se odvijaju posebni programi za njihovu integraciju u hrvatski obrazovni sustav. S ovim pitanjem povezano je i stigmatiziranje romskih učenika u nekim zagrebačkim školama.

Dragutin Babić autor je poglavlja "Sociodemografska struktura, nacionalno-manjinski identitet, socijalni kapital", u kojem je analizirao demografska kretanja manjinskoga stanovništva na zagrebačkom području i utjecaj određenih političkih, ekonomskih i društvenih zbivanja na položaj manjinskoga stanovništva (npr. ratna zbivanja, utjecaj na proces približavanja u EU-u itd). Babić donosi prikaz održanih fokusnih grupa s pripadnicima devet nacionalnih manjina u Zagrebu, od kojih jednu čine i Romi (Albanci, Bošnjaci, Crnogorci, Česi, Mađari, Makedonci, Romi, Slovenci i Srbi). Kriterij za odabir ovih manjina bio je politička organiziranost u vijeću nacionalnih manjina. Pripadnici romske manjine isticali su kao probleme stjecanje državljanstva i drugih zakonskih prava, prisutnost netolerancije i diskriminacije, loš ekonomski položaj (nezaposlenost) i medijski položaj, nacionalno nezajšnjavanje i demografsko slabljenje (etnička mimikrija, asimilacija, "odumiranje").

Autori ovoga djela nastojali su svojom analizom obuhvatiti povijest i sadašnji položaj romske manjinske skupine na zagrebačkom području. Filip Škiljan imao je težak zadatak kao autor povijesnoga konteksta manjinskoga stanovništva ovoga dijela. Zacijelo se ne može očekivati da autor obuhvati svaki aspekt povijesti svake manjine, jer bi to iziskivalo djelo mnogo većeg opsega. No analiza autorova pisanja o povijesti romskoga manjinskog stanovništva pokazala je određene slabosti.

One se ponajprije odnose na neslužbenje dostupnom literaturom o Romima. Ukratko, dio bibliografije o Romima objavljen je u nekim hrvatskim časopisima od 1985. do danas, poput časopisa *Sociologija sela* (1985.), *Društvena istraživanja* (2000.), *Historijski zbornik* (2007.) itd. Zbog toga se Škiljan nije poslužio određenim brojem relevantnih radova za ovu temu, a kao posljedicu toga izostavio je neka od važnijih obilježja iz povijesti Roma na ovom prostoru, poput odnosa hrvatskih vlasti prema njima, doseljavanje Roma Bajaša sredinom XIX. st. i sl. Ono što je posebno problematično jest izostanak citiranja određene literature nakon iznošenja neke teze, što dodatno onemogućuje kvalitetnije sagledavanje autorova prinosa ovoj problematici. No unatoč svim primjetnim nedostacima Škiljanova prikaza povijesti Roma u Zagrebu, može se reći kako ovo djelo treba poslužiti kao okvir (poticaj) za iscrpnije arhivsko istraživanje ove problematike. Jedan od ciljeva ovakvih napora mogao bi biti objavljivanje prve sinteze povijesti Roma u Hrvatskoj.

Danijel Vojak

doi:10.5559/di.21.4.14

Lynette Šikić-Mićanović **SKRIVENI ŽIVOTI** **Prilog antropologiji** **ruralnih žena**

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2012., 173 str.

Autorica knjige *Skriveni životi*, Lynette Šikić-Mićanović, antropologinja je, čiji je znanstveni interes proučavanje roda, ruralnih žena i razvoja, a bavi se i problematikom vezanom uz hrvatske beskućnike i beskućnice te romskim ženama. Etnografska studija *Skriveni životi* nastala je na temelju doktorske disertacije *Gendered Experiences and Femininities among Women in Rural Spaces of Slavonia, Croatia*, koju je autorica o-